

КРИТИКА, БІБЛІОГРАФІЯ

Т. Б. Бикова

НОВА КНИГА І НОВІ ПІДХОДИ У ДОСЛІДЖЕННІ ПРОБЛЕМАТИКИ ГОЛОДУ

[Людмила Гриневич. Голод 1928–1929 рр. у Радянській Україні. – К. : Інститут історії України НАН України, 2013. — 360 с.].

У новітній українській історіографії бракує досліджень, автори яких розглядали б тему голоду 1932–1933 рр. комплексно, крізь призму одночасного аналізу політико-ідеологічних і соціально-економічних проблем. Очевидним є також, що введені до наукового обігу на початку 1990-х рр. архівні документи здебільшого розкривають політичні аспекти проблематики та не дають змоги до кінця зрозуміти механізми творення голоду. Відтак сталінська політика доби колективізації сільського господарства у багатьох її аспектах досі залишається або недостатньо, або зовсім не вивченою. Парадокс у тому, що, на відміну від таємних тривалий час «ікс-файлів» — документів вищих ешелонів влади, вагома частина ділової технічної документації різних структур фактично ніколи не була засекреченою. Як демонструє своїм дослідженням авторка, науковий аналіз цієї частини документації може виявитися досить плідним, і навіть більше — таїть у собі наукові відкриття.

Ретельне вивчення широкого комплексу різноманітних за походженням джерел дало Людмилі Гриневич змогу з'ясувати хронологію, причини, масштаби та наслідки українського голоду 1928–1929 рр. Оцінюючи діяльність радянської влади в цей період, дослідниця використовує порівняно новий для української гуманітаристики, запозичений з юриспруденції термін — «голодотворна політика». Автор терміна — відомий американський юрист Дейвід Маркус, пропонує визначати міру провини влади за таку політику на основі 4-ступеневої класифікації, яку він і розробив. Людмила Гриневич відносить український голод 1928–1929 рр. до II ступеню Маркусової кваліфікації, розглядаючи його як *mens rea*: радянський уряд не вжив достатніх заходів, щоб запобігти масовому голодуванню людей, хоча усвідомлював, що його політика прискореної промислової модернізації на тлі нещодавніх 1927 і 1928 рр. може спричинити масове голодування.

Монографія складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури. В першому розділі «Хлібофуражні ресурси України у вимірах статистики та політики» автор висвітлює ста-

новлення та особливості функціонування державної сільськогосподарської статистики в перше десятиліття радянської влади. Обчислення статистики хлібофуражних ресурсів країни наприкінці 1920-х рр., як доводить дослідниця, не були достовірними. Вони вказували на наявність у селян великих запасів прихованих лишків хліба. Не останньою мірою помилки пояснювались недосконалістю методик обрахування, однак також і тиском на науковців з боку сталінського керівництва, для якого «політична доцільність» була важливішою, ніж реальна картина. Значні розходження встановлено в розрахунках союзних і республіканських статистиків. Усе це призвело до того, що планові завдання для України ґрунтувалися на помилкових розрахунках її економічних можливостей.

У другому розділі «Зернова криза 1927/28–1928/29 рр. і “мобілізація” українських ресурсів на її подолання» проаналізовано складові системи впровадження надзвичайних заходів на селі, специфіку радянської експортної політики, контекст дискусій навколо перспектив розвитку сільського господарства України під час підготовки плану першої п’ятирічки. Спираючись на сформульований нобелівським лауреатом Амартією Сеном принцип економічного правосилля, Людмила Гриневич демонструє, як в умовах надзвичайних заходів відбувалося розорення виробників хліба – селян, а також і те, як одна з головних житниць держави – формально рівноправна радянська республіка із власним урядом і певними правами під час голоду 1928–1929 рр. не змогла розпоряджатися власними хлібними ресурсами. Дослідниця розповідає, як союзна влада припинила спроби української сторони стати на шлях диверсифікації сільськогосподарського виробництва, звузивши її зернову галузь на користь тваринництва й інтенсивних культур. Також велике республіканське акціонерне товариство «Укрхліб» поглинув «Союзхліб». У складний період недородів 1927–1928 рр. та під час голоду 1928–1929 рр. з республіки вивозили продовольство. Все це говорило про послаблення та позбавлення УСРР економічного правосилля.

У третьому розділі «Продовольча ситуація в умовах недороду і голоду 1928–1929 рр.» авторка розглядає різні версії планів державної допомоги районам, що постраждали від недороду, специфіку державного регулювання розподілу хлібних ресурсів, особливості союзно-української взаємодії в реалізації плану подолання наслідків недороду. У монографії дається оцінка ефективності дій української Урядової комісії з надання допомоги потерпілим, висвітлюються прояви й наслідки голоду. Наголошуючи, що очевидно більшовицька влада не ставила собі за спеціальну мету влаштувати в Україні голод, Людмила Гриневич разом з тим звертає увагу на те, що надто скромні плани надання допомоги потерпілим кілька разів переглядалася в бік зменшення, і що у реалізації планів допомоги гуманітарний чинник для

влади не був пріоритетним. Ввезення зернохлібів із союзних республік на територію враженої голодом України супроводжувалося вивезенням у зворотньому напрямку майже такої самої кількості збіжжя. Таким чином, вважає авторка, порушувалася класична формула рятування від голоду, яку сформулював Пітирим Сорокін: на потерпілих територіях групи, які «споживають» продовольство, конче мають бути і такими, що його ввозять.

Попри вироблення та реалізацію планів допомоги потерпілим, голодування 1928–1929 рр. стало в Україні масовим, обернулося поширенням епідемій, сплеском характерних захворювань, втратою фізичного здоров'я та смертністю людей. За приблизними підрахунками авторки, прямі втрати республіки від голоду очевидно перевищували 23 тис. осіб, а непрямі — 80 тис. Щодо економічного боку, то, крім зернової галузі, величезних втрат зазнало тваринництво, було дезорганізовано й український хлібний ринок.

Офіційна позиція й народна думка про неврожай та причини голоду 1928–1929 рр. розглядаються в четвертому розділі монографії. Людмила Гриневич уводить поняття «перевернутої реальності» для визначення особливостей функціонування радянської пропаганди і агітації в досліджуваній період. На відміну від демократичних держав, де мас-медіа відіграють найважливішу роль у мобілізації громадськості на допомогу потерпілим, у Радянському Союзі вони перетворилися на засіб владних маніпулювань для приховування або мінімізації розмірів голоду. Однак для самих пересічних людей причини голоду були очевидними й пов'язувалися не стільки з нещодадородом, скільки з владною політикою. Особливістю негативної політичної активності в Україні, наголошує автор, було тісне переплітання соціальних і національних мотивів.

У висновках підсумовуються результати дослідження, аналізуються головні причини і наслідки голоду.

Робота Людмили Гриневич є новаторською. Крім введення в обіг великої кількості невідомих і маловідомих документів та матеріалів, автор пропонує сучасні, міждисциплінарні методи їхнього аналізу та інтерпретації, визначає перспективні напрями дослідження. До того ж це одна з перших історичних праць, в основу якої покладено вагомні теоретичні концепти таких знаних у світі дослідників феномену голоду, як Амартія Сен, Пітирим Сорокін, Дейвід Маркус та ін. Вивчення українського голоду 1928–1929 рр. є важливим ще й тому, що це дасть дослідникам змогу глибше зрозуміти механізми виникнення голодомору 1932–1933 рр. Очевидно, є підстави говорити про те, що голод 1928–1929 рр. став своєрідним першим кроком на шляху до сповзання республіки у безодню 1932–1933 рр. З огляду на все, книгу Людмили Гриневич по праву можна вважати вагомим внеском у царину голодоморних досліджень.